

A NÉPMONDA HELYE AZ EPIKUMBAN*

FERENCZI IMRE

HONTI a népmese helyét kereste az epikus hagyományban s immanens tulajdonságai megértésére törekedett.¹ Kérdés, helyénvaló-e a népmonda esetében hasonló célkitűzésről beszélni. A pozitív vagy negatív értelmű posztulálás helyett utalunk azokra a problémákra, amelyek segítenek megvilágítani műfajunk helyzetét az epikai tradíció összefüggésében; s tesszük ezt elsősorban azért, hogy a népmonda kutatásának módszertani kérdéseit kellő megalapozottsággal tárgyalhassuk. Manapság is érvényesül az a fölfogás, hogy a népmese, mint kerek, egész forma az epikus törvények tanulmányozásának elsőrendű forrása.² Szerkezeti stabilitása, stílusismérvei, nemzeti (lokális) redakciókban való kifejeződése, ugyanakkor mégis internacionális jellege, de sok más tulajdonság is — a népmondával és hasonló primitívebb formával szemben — mintegy predestinálta az epikum tanulmányozásában elfoglalt előkelő pozítra. A kompozicionális és formai (stílus) különbség miatt a népmonda pl. alig szólhatott bele az epikai törvényszerűségek megértéséért folytatott vitába. Ezúttal sem a népmese különleges helyzetét vitatnók. Mégis, többek között éppen a mese-kutatás eredményei segítették azt a felismerést, hogy a mostohán kezelt, szívósságában azonban felülkerekedett műfaj, a népmonda körébe sorolható elbeszélések epikai szempontból is megérdemlik a figyelmet. Amellett, hogy adalékokat nyújtanak a kezdetleges formák (Vorformen) megismeréséhez, elősegítik a műfaji összefüggések és különbségek tisztázását, s nem utolsó sorban reális alapot nyújtanak az epikai kvalitások pontosabb megkülönböztetésére. Az emberi szellem nagyszerű teljesítménye, hogy a mítoszok 'degradációját' követően szebbnél szebb kalandtörténetek születtek, de talán még elgondolkoztatóbb az a tény, hogy a széthulló mítoszok töredékeiből, az összebogozódott vallási-ideológiai (néphit) képzetekből és a hősmondák emléanyagából újra meg újra regenerálódtak azok az elbeszélésfajták, amelyek feltehetően már a mítoszokkal párhuzamosan is hosszú időn át egzisztáltak, s ma is aitológikus, mitológikus, történeti, élmény stb. indítékok szerinti elágazásban alkotják a monda családját.

A népmese kvalitása semmi kétséget nem hagy afelől, hogy esetében többről van szó, mint „naturpoézis”-ről. A népi elbeszélések többsége azonban, így a nép-

* E tanulmány részlet a népmonda kérdéskörét tárgyaló folklorisztikai tanulmánygyűjteményből, monografikus összefoglalásából.

¹ L. TRENCSENYI-WALDAPFEL I.-nek a Honti Jánosról írott nekrológiájában adott jellemzést. Ethn. LVII. (1946) 118. és skk.

² Újabbban pl. LÜTHI, M.: Das Märchen als Gegenstand der Literaturwissenschaft. In: Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen (19. 8.—29. 8. 1959) Vorträge und Referate — Berlin, 1961. Supplement-Serie zu Fabula... herausgeben von KURT RANKE. Reihe B: Untersuchungen, Nr. 2. 161—168.

monda is közelebb áll a spontaneitás jegyeit viselő formához, még akkor is, ha a hagyomány beleszól tartalmi és formai alakulásába. Éppen a *hagyományos vonások* avatják folklorisztikai problémává, de akárhányszor szembe kell néznünk a szubjektivitás olyan fokával, amely nem engedi meg, hogy éles határvonalat húzzunk az egyéni közlés és az epikus történet között.³ A probléma lényege abban rejlik, hogy egyfelől számolni kell az ellentmondásos és korántsem egyforma minőségű elbeszélések konkrét megjelenési formáival, másfelől — az esetleges vonásokat kivéve — meg kell kísérelni az absztrakt műfaji kategória meghatározását. A kutatási módszer indokolásához elsősorban azt kell vázolnunk, hogy a népmonda körébe sorolható elbeszélések miképpen válnak tanúivá az epikum primér, alapvető rétegének.

Az elbeszélés ősi emberi szükséglet, s mint ilyen a közlésből, az információból fejlődött *Ki* — mondja SCHIER.⁴ Hat pontban foglalja össze a népi elbeszéléseket inspiráló belső indítékokat: a világ magyarázatának szükséglete, a világ mitizálása és démonizálása, általános jelentőségű események személyekben való felnagyítása, hősök tiszteletéhez vezető hősi kép megalkotása, a magasabb rend utáni vágy, s egyáltalán a rend óhajtása.⁵ Abba, hogy valami megtörtént (látott, hallott, átélt) dolgot el kell mondanunk, belejátszik a felsorolt szükségletek valamelyike, s mintegy orientálja az elbeszélést. Ebben a folyamatban semmiképpen nem becsülhető le a spontán (ösztönös) *közlésvágy* és az *újság (hír) utáni kíváncsiság*, amelyek mindmáig maradéktalan sajátjai az emberi természetnek. A pusztá közléshez azonban még valami plusznak kell járulni, ami minőségi különbséget eredményez s elbeszéléssé emeli az információt. PETSCH a mozgással, gesztikulációval és mimikával, egyszóval a felindultságig fokozódó szemléltetéssel párosuló megjelenítésben, ill. közlésben jelöli meg az alacsony szinten álló ősi elbeszélésműveket: A természeti népek köréből származó leírás (K. VON STEINEN) alapján mutat rá e típusok előadásakor még jól megfigyelhető „epikus atmoszféra” megnyilatkozására és jelentőségére, amely a ’fel-fedezett’ esemény hatására alakul ki az elbeszélő és a hallgatóság között. Az előadó az esemény átélő-reprodukáló tolmácsa, aki maga áll a középpontban. Ekkor még nem érvényesül a képzelet rekonstruáló erejére apelláló higgadt elbeszélési forma.⁶ CASSIRER szerint a nyelv ezen a fokon még szinte teljesen a „mimikus” kifejezésben jelentkezik.⁷ Az ily módon előadott elbeszélés a részek súlykülönbsége nélkül, lineáris módon halad előre; nincs még szükség a figyelmet fokozó csoda beleszövésére, a világ szimbolikus jelentésének alkalmazására.⁸ Ahhoz, hogy a csoda és a szimbólum az elbeszélésben alkotó tényezőként érvényesüljön, ahhoz, hogy a fantázia teret kapjon, értékelő és szembeállító képesség birtokában kell lennie az embernek: tudnia kell csodálkozni a megfoghatatlan s látszólag lehetetlen dolgok fölött etc. A magasabb

³ Emlékeztetünk arra a polémiára, amely a mondatkutató RANKE F. és WESSELSKI A. között az élményalap, a fantázia, a pszichikai reakció szerepének megítélésében keletkezett. Wesselski kifogása az, hogy lebecsülik a kiváltképpen élménymondának tekinthető elbeszélés létrejöttében a tudati (tartalmi) elem tradicionális jellegét. L. WESSELSKI, A.: Probleme der Sagenbildung. Basel, 1936. Separatabdruck aus Schweizerisches Archiv für Volkskunde, XXXV. (1936) Heft 2—3. Érvei részben jogosultak.

⁴ SCHIER, K.: Zur Funktion von Volkserzählungen. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 372. L. előbb is: 370.

⁵ SCHIER, K.: Uo.: 376.

⁶ PETSCH, R.: Wesen und Formen der Erzählkunst. Halle/Saale, 1934. 7—8.

⁷ CASSIRER, E.: Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: Die Sprache. Berlin, 1923. 136. és kk.

⁸ PETSCH, R.: Wesen und Formen, 10.

fokra lépéshez tehát akkor érkezünk el, amikor a fantázia alakító és formáló szerepe felismerhetővé válik.⁹

Az emberiség hatalmas hagyományanyaggal dokumentálja, hogy milyen nehezen jelölhető meg az érzékelt világ kifejezése és a képzelet formálta költői valóság közötti különbség. Erre nézve az etnológusok, akik a természeti népek szellemi öröksége elemzésével kétség kívül a legmélyebbre tekinthetnek a költészeti alkotóműhely múltjába, felvilágosítással szolgálhatnak. Figyelmet érdemlő vélemény szerint már a kultúra kezdeti stádiumában képes volt az ember a valóság szemléletes kifejezésére, így vált a mítosz és a kultusz két elementáris adottság tükrözőjévé. Egyrészt az intellektust hordozó, megismerő embert állítja elénk, aki szemléletes látásmódjával képes a valóság lényegének felismerésére, másrészt a kifejezni, ábrázolni törekvő embert.¹⁰ A mítoszban és a kultuszban is a valóság képszerű kifejezését és ábrázolását kapjuk. Vitatható, hogy a mítoszok első megszerkesztését egy bizonyos ősi „mítoszalkotó kor”-hoz¹¹ kapcsolhatjuk, az azonban nem, hogy hosszú korszakokon át mentes volt attól a szándéktól és céltől, amelyet a mai értelemben vett elbeszélés kiváltani törekszik. Szankcionált tényeket közölt, amelyekkel nem férhetett össze semmiféle költői ’mesterkedés’. Szerfölött zavaró azonban, hogy FROBENIUS nyomán primér alkotó-kifejező tettről (Ausdruck), a lelki-szellemi „megragadottság” (Ergriffenheit)¹² következményeként létrejött mítoszokról és azok ősi jelentésének fokozatos degradációjáról (Anwendung) beszélnek, sőt ezt a gondolatot a mesealkotás (első szerkesztés) területén is kamatoztatják.¹³ Ezzel azt a benyomást keltik, hogy bizonyos korszakokban olyan tulajdonság birtokában volt az ember, amely fokozatos elsovadásra van ítélve.¹⁴ A mítoszok értelemelhomályosulása törvényszerű folyamat, s az sem különös, ha a sorozatos ’átértékelés’ folytán végül is kalandtörténetté (mese) vagy mondává váltak. Az is kézenfekvő, hogy a már felismert és kifejezett igazsághoz ragaszkodni fog minden nemzedék, azért még nem válik tehetségtelen ismétlővé. A valóság megértésére irányuló erőfeszítés, a szemléletes látásmód és a ’mimikus elbeszélés’ fokán domináló előadásforma reminiszcenciái tovább munkál-

⁹ A szimbolikus jelentést hordozó világ megjelenítéséhez csak akkor közeledik az elbeszélés — mondja PETSCH, „wenn sie ihre Hörer nicht bloss in Verwunderung über die Wunder des Alltags versetzt, sondern sie über das scheinbar Unmögliche, Unbegreifliche, Erhebende, Törichte usw. erstanen lässt...” PETSCH, R.: i. m. 10.

¹⁰ JENSEN, A. E.: Mythos und Kult bei Naturvölker. Religionswissenschaftliche Betrachtungen. Wiesbaden, 1960°. L. „Über das Verhältnis des Menschen zur Wirklichkeit” c. részt: 15—94.

¹¹ JENSEN szerint a mítoszalkotó kor az ősi növénytermelő kultúrához köthető. I. m. főképpen a 132—153. A MÜHLMANN, W. ellenérveire adott válaszában (Mythos und Erkenntnis, Eine Entgegnung. Paideuma, IX. (1963) 63—75.) kifejti, nem arról van szó, hogy a természeti népek kultúrája (mítoszkincse) áll ezen az ősi fokon, hanem, hogy a mítoszok és kultuszformák alapkonceptiója tudósít erről az ősi időszakról.

¹² HONTI J. helyesen így foglalja össze a kifejezés lényegét: „A jelentésében ennek a szónak benne van az a megrázkódtatás, amellyel a fogékony emberi lélek a világ valóságait és jelenségeit magába fogadja, de nemcsak ezt a fogékony megnyílást jelenti a ’megragadottság’ szó, hanem azt is, hogy az ilyen fogékonyan átélő lélek miként válik az így felismert valóságokkal és szemlélt jelenségekkel együttrezgő alkotóvá.” HONTI J.: Válogatott tanulmányok, Budapest, 1962. 62. l.

¹³ Erre épül JENSEN (l. i. m.) gondolatmenete. HONTI J. a mese első szerkesztéséhez és alkalmazásához veszi magyarázatul. L. i. m. 62.

¹⁴ A degradáció folyamatát a funkionalisták ellenkezése ellenére is a hagyományozódás egyik tendenciájának tekinthetjük, de csak úgy értelmezhetjük, hogy az átadás és átvétel folyamatába került produktumok is az állandó újraalkotás megnyilvánulásai. Az alkotás primér formájához, ill. keletkezéséhez viszonyítva minden ’újraalkotás’ egyúttal ’ismétlés’ is. Egyáltalán nem mindegy, hogy miként közeledünk e bonyolult kérdéshez: általánosságban vagy tér- és időbeli összefüggésben.

kodnak belsőkben: az egyik embernél jobban, a másiknál kevésbé. *Bizonyos, hogy a fantázia működéséről tanúskodó, a képzelet felkeltésére irányuló elbeszélés sokat merített a szellemi kelléktárba került ősi mítosz-maradványokból, de aligha kétséges, hogy az efféle törekvés jóval megelőzte a mítoszok végső hanyatlását.* Azért hangsúlyozandó ez, mert felfogásunk szerint a valóban funkcionáló mítoszok és a poetikai minőségű alkotások évezredek át élhettek egymás mellett, s rajtuk kívül egy harmadik minőség is, a köznapi beszédétől megkülönböztethető, a látott, hallott és átélt dolgok, ill. események egyszerű elmondásától többet jelentő, de költészetnek nem minősíthető elbeszélések egész sora. Minőségi különbségüket a kölcsönvett és tovább fungáló mítoszi szereplők, a pszichikai reakciókból született jó- vagy rosszindulatú lények és a köznapi emberek fölé emelt hősök, egyszóval a természetfeletti erők iránti figyelem eredményezi. Manapság ezeket az elbeszéléseket rendszerint mondának minősítjük. Mivel azonban a mitológiai alakok stb. itt sokszor csupán tükörképei a valóságos érzéseknek és vágyaknak, ezért szubjektív élményalapot jelenthetnek. Ezáltal az elbeszélés erős függésben marad az informátor szellemi és pszichikai magatartásától. Mint ahogy nehéz megmondani, hogy a mítoszok jelentésének elhomályosulásával együttjáró kölcsönhatás mikor és milyen mértékben érvényesült, éppen olyan nehéz az egyes korokra vonatkozóan meghatározni, hogy a természetfeletti appercepcióknak a költészet irányába való eltolódása milyen ismérveket mutat. Ehhez egyébként még hozzávehető a mítosz és nem mítosz különbségének,¹⁵ a költészet és nem költészet eltérésének meghatározásában rejlő nehézség, de nem kevésbé a poetikai műfajok határainak viszonylagossága is.¹⁶ PLATON felismerésére hivatkozva szokás emlegetni, hogy a költői és a nem „költői” alkotásokat egymástól elhatárolni igen bajos.¹⁷ Ebben az értelemben válnak minőségi ismérvek hordozóivá a költészeti műfajok, nevezetesen a próza is. „A prózának mint sajátos műfajnak — mondja MARÓT — megvannak a maga szigorú törvényei és ha kerül is a verses for-

¹⁵ A mítosz eredetével és lényegi ismérveinek meghatározásával foglalkozó gazdag irodalomból különösen az etnológusok kísérletei érdemelnek figyelmet. A megújuló vitákról az A. E. JENSEN — Myth and Cult Among Primitive Peoples c. könyvéhez hozzászóló 18 szakember véleményét és Jensen választát összefoglaló tanulmány jó áttekintést ad, a kérdéssel kapcsolatos fontosabb irodalmat is megtalálhatjuk a hivatkozás tájékoztatójában. L. Current Anthropology, Vol. 6. No. 2. (1965) 199—215. Mindemellett érdemes emlékezetbe idézni, hogy miben rejlik a mítosz meghatározásának nehézsége. BUSS a következőkben foglalja össze.

1. Mást jelent a mítosz Nyugaton, mint Keleten. Mást jelent az antik időkben, mást a középkorban, s megint mást az újkorban. Úgyszintén mást jelent az egyes kultúrák kezdetén, tetőpontján és hanyatló szakaszában. (Történeti elterjedés kérdései)

2. Más a mítosz arculata a paraszti kultúrában, s más a városi kultúrában. Másképpen alakul, ha papi-, ha harcos nemesi vagy ha udvari körökben ápolják. Másként néz ki, ha rendi-, ha tagozódott- vagy nivellálódott társadalomról van szó. (Társadalmi aspektus)

3. A mítosz olyan fogalom, amelyen a megismerés, a közlés, az élmény alakító aktusát, s a receptív és produktív lélektani folyamat fázisait értjük. Ezek működnek közre a megismerés képeinek megformálásában. (Lélektani szempont)

4. Másképpen alakul a fogalom-meghatározás, ha műfaj történetileg csak a mítosza vonatkoztatható, másképpen fogható fel ott, ahol a mítosz összefonódik a mondával és a legendával, s megint másképpen, ha irodalmi (ábrázoló, szimbolikus stb.) formában szerepel. (Formai szempont)

5. Különbség lehet abban a tekintetben is, hogy a mítikus képződményekben mennyire érvényesül a mi konstruáló szemléletünk, a mi gondolkodás- és életformánk. (Megismerési aspektus) L. BUSS, E.: Die Geschichte des mythischen Erkennens. Wider sein Missverständnis in der „Entmythologisierung“. Forschung zur Geschichte und Lehre des Protestantismus, zehnte Reihe — Bd. IV. Herausgegeben von E. WOLF. München, 1953. 15.

¹⁶ Vö. STAIGER, E.: Grundbegriffe der Poetik. Zürich u. Freiburg i. Br. 1963⁶. 7. és kk.

¹⁷ L. MARÓT K. — A görög irodalom kezdetei. Budapest, 1956. 62. — utalását.

mát, valahogyan mindenesetre „im Angesicht der Poesie” kell létrejönnie...¹⁸ Ezért kirekesztendő belőle a köznapi beszéd, sőt az átéltnék, a látottnak vagy a hallottnak minden egyszerű elmondása is.¹⁹ Kiemelik a poezis csinált jellegét,²⁰ a mindennapi beszéd és az epikai felé haladó elbeszélés között a tudatosságban határozzák meg a cezúrát.²¹ A gyakorlatban azonban igen sokszor nehéz ennek az elvnek az érvényrejuttatása. CAUDWELL arról beszél, hogy a költészet a köznapi beszéd emelkedett formája, de azt is hozzáteszi, hogy a korai költészet nem tekinthető „tisztá” költészetnek.²² A tudatosság sem egészen biztos választóvonal, mert korok és közösségek, sőt az egyes elbeszélők szerint is fokozati különbségekkel számolhatunk.²³ Milyen nehéz pl. meghatározni a hagyományból merített elbeszélésnél az ihletettségről árulkodó gesztikuláció, a mimika stb. értékét, pedig ezek egyáltalán nem mellékes járuléka a szóbeli alkotásnak. Túllépve azon a feltevésen, hogy a „költészet az emberi nem anyanyelve”, s hogy a próza a költészetből fejlődött volna ki,²⁴ az eredet kérdésének megfjtéséhez különösen becses forrásanyag az élőszavas prózai hagyomány, s kiváltképpen a népmonda. Az utóbbinál nyomon követhetjük, hogy a valóságból fakadó élmény elmondása hogyan csap át az elbeszélésbe,²⁵ továbbá, hogy a mindennapi élet szituációi, eseményei a hagyomány sugallta elveknek megfelelően miképpen rendeződnek át a szóbeliségben. RANKE F. azt hangsúlyozza, hogy a népmonda nem tudatos költői alakításnak köszönheti létezését, s mint ilyen, tartalmi és formai megjelenésénél fogva az elbeszélő költészet bölcsőjéhez vezet el bennünket.²⁶ Kétségtelen, hogy a közösségivé válás (folklorizáció) láncszemei a népmondánál aránylag jól kivehetők, s az is kedvező momentum, hogy az élmény elbeszélésétől (memorat) a költészeti formálódásig (fabulat) tartó folyamat szakadatlanul ismétlődik, mégpedig meglehetősen széles skálán,²⁷ mert a hitvilág, a történelmi eseménysor stb. új meg új forrása a szóbeli hagyománynak.

Az epikum primer rétegének tanulmányozásához alkalmas mondai elbeszélésformák műfaji és költészeti kvalitásának egyenetlensége, a műveltségi szintkülönbségekből következően a mitológiai (vallási) képzetekhez való orientációja, ill. azoktól történő elszakadása, a valóságos események és élmények információjára mutató

¹⁸ MARÓT K.: Uo.: 43.

¹⁹ MARÓT K.: Uo.: 43.

²⁰ MARÓT K.: Az epepeia helye a hősi epikában. Budapest, 1964. 7–8.

²¹ BANÓ I.: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. Ethn. LV. (1944) 29. *Uő.*: A magyar népi epika életformái. Ethn. L. (1939) 1.

²² CH. CAUDWELL: Illúzió és valóság. A költészet forrásainak vizsgálata. Budapest, 1960. 17–18. 26. és kk.

²³ Az érdekesítő, a figyelemkeltő törekvések elsősorban a mesénél figyelhetők meg, a monda közlésénél kevésbé kerül sor tudatos hatáskeresésre.

²⁴ MARÓT K.: A görög irodalom kezdetei, 43–44.

²⁵ Brinkmann, O.: Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft. Münster i. W. 1933. 9.

²⁶ RANKE, F.: Die deutsche Volkssagen. München, 1910. XV. — *Uő.*: Volkssagenforschung Vorträge und Aufsätze. Breslau I. 1935. (Deutschkundliche Arbeiten Veröffentlichungen aus dem Deutsche Institut der Universität Breslau) 36. Vö. BOŠKOVIĆ—STULLI, M.: Zum heutigen Volkssagen-Erzählen in Jugoslawien. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 30.

²⁷ RANKE, F.: Volkssagenforschung, 36. Ranke az élményből kialakuló, a szóbeli hagyományban tradicionálissá formálódó mondáról, vagyis fejlődéstörténetéről tesz említést. A minőségi különbséget von SYDOW a memorat — fabulat pólusok föllállításával érzékeltette. L. C. W. VON SYDOW: Kategorien der Prosa-Volksdichtungen c. tanulmányát, in: Selected papers on folklore. Copenhagen, 1948. 60–85.

hajlama, valamint a mesei-aneidotikus irányba történő alakulási folyamata, amelyek egyszerre és egymás mellett jelentkeznek, indokoltá teszik, hogy a *tartalmi sokrétűséget, továbbá a műfaji formai relativitást tekintsük kiindulási alapnak*. A viszonylagosság különösen abban a pontban válik megfontolandóvá, amikor a 'megtörtént' (reális és fiktív) esemény-információk átcsapnak a poetikai (elbeszélés) minőségbe, és amikor a költészeti vonások tipizáló hatását érvényesülni látjuk. Lényeges probléma tehát, hogy a különböző inspirációjú 'reális' közlés és a poetikus forma kölcsönhatásában jelentkező monda mennyiben marad csupán fiktív elbeszélés és mennyiben tekinthető reális epikus alkotásnak.

Az emberiség fejlődésében a természeti erőkkel folytatott küzdelem centrális jelentőségű. E harc ábrázolása az epikában kezdettől fogva igen nagy szerepet játszott.²⁸ Az epika gyökeréhez ugyanis a külső világ, a természet, a társadalom, az emberi cselekedet, a tipikus megfigyelés stb., egy szóval a szubjektumon keresztül-szűrődő, s az objektivitás különböző fokozatait tükröző valóság elbeszélésének jelentkezése vezet el bennünket. A múlt szférájában mozgó epikum elsődleges adottsága az elbeszélő személye, aki közvetít, aki rányomja bélyegét az elbeszélés tartalmi mondanivalójára és formájára. Az epikus anyag a visszatükrözés és a megformálás segítségével válik esztétikaiává, s ebben érdemleges szerepe lesz már annak a jelenségnek is, hogy a valóság, a múlt eseményei önmagukban véve is mutatnak bizonyos megformáltságot. A mondaepikum azonban csak részben meríti témáit a való életből. Egész sor elbeszélésben a természeti és társadalmi erők perszifikációját jelentő mitikus lények lépnek előtérbe. Alakjuk és cselekedetük hagyományos mintát követ, s nem különben azok a szituációk is, amelyekben a köznapi emberekkel való találkozások lejátszódnak. Emellett — éppen a feudális-paraszti orientáció miatt — a mondában bemutatott környezet, a bennük megfogalmazást nyert lélektani helyzet stb. mind elősegíti az elbeszélésben az objektivitás érvényesülését. Mégis műfajunkra jellemző, hogy akárhányszor áttöri a mítoszra, a hősmondára, a legendára, sőt részben a mesére is karakterisztikus mitikus valóság határait, oly módon, hogy a mitikus időbe és térbe helyezett természetfeletti alakok és cselekmények ezoterikus világa földközelségbe kerül, így azután a dualisztikus valóság kölcsönhatásba lép egymással, s ez tág teret biztosít a szubjektivitás jelentkezésének.

Az elhomályosult mitikus alakok, a 'degradáció' folyamatába lépő természetfeletti lények (hősök) a történeti, társadalmi és pszichikai helyzet szócsövét jelentő elbeszélés szereplőivé válnak, vagyis folytonos aklimatizáció lép föl, amely a tartalom, a funkció és a forma sokrétűségét idézi elő. Az egyes típusoknál (pl. történeti monda) erős a hajlam az emberi sors alakulását lényegében érintő erők szembeállítására, a történeti és társadalmi küzdelem pozitív-negatív pólusú polarizálására, amely a népmesében még világosabban, de általánosságban nyilatkozik meg. Ezek a mondák anekdotikusabbak, epikailag érettebbek. Bizonyos típusoknál (pl. hiedelemmonda) viszont más szinten, a közönséges halandó és a mitikus lény szembekerülésében, ill. találkozásában jelentkezik a dualisztikus erőpár. Ezekben az esetekben az elbeszélések szubjektívebbekké válnak. Az átmeneti fokozatok (pl. babonás történet) ismeretében is nyugodtan mondhatjuk, hogy általában a népi epikumra, de különösen a népmesére jellemző külsőleges ábrázolási forma, az elmélyítés helyett a felületen mozgó és a tetőpont felé haladó esemény tükrözése, a jók és gonoszak szembeállí-

²⁸ LUKÁCS GY.: Az esztétikum sajátossága. II. k. Budapest, 1965. 595.

tása²⁹ csak részben illik a népmondára. Az eseménysort előadó elbeszélés feszültségfokozó (hármasszámú) eljárása, az elbeszéléstechnikai fogásnak számító epikai súlypont, ill. nyomaték alkalmazása sem tekinthető alapvető jelentőségűnek, s csak ott látszik megjelenni, ahol a tudatos szerkesztés vagy az irodalmi megformálás hatása gyanítható.³⁰ Annál jelentősebb a lokalizálás, az aklimatizálás és az epizódyszerű, de tipikus képek, szituációk és események epikus megformálása.³¹ E jellemző vonások az egyes típusokban különböző intenzitással érvényesülnek, így pl. a datálás és lokalizálás szempontjából egészen más a vándorlás és a helyi-mondák viselkedése. Másfelől a mitikus köntösbe öltöztetett hősöket szerepeltető történeti monda és a természetfeletti képességgel megáldott pásztorok stb. tetteit előadó babonás történet közelebb áll egymáshoz,³² mint a hiedelemmonda, amely a természetfeletti erővel való találkozás pillanatát idézi föl, s rendszerint az emberi vállalkozás kudarcáról mond őszinte vallomást.³³

A tárgyi sokrétőség, a műfaji és formai relativitás elfogadása fölveti azt a kérdést, hogy mikor és mennyiben indokolt mondáról, mint műfajról beszélni. E problémát a népköltészet egész területére is vonatkoztatható elméleti tisztázatlanság még inkább nehezíti, jelesen az a tény, hogy híján vagyunk a folklorisztika terrénumát érintő korszerű műfajelméletnek.³⁴ Az egyes műfajok fejlődéstörténeti tanulmányozása, a mostohán kezelt fajták fokozott kutatása, a formális kategória helyett a valósághoz fűződő, reális viszonyból történő kiindulása a szovjet folklorisztikában annak az egységes felfogásnak a tükrözője, hogy a műfajmeghatározás azon tulajdonságok összessége alapján valósuljon meg, amelyek a tartalom és forma egysége szempontjából az adott, ill. szóba jöhető alkotások csoportjára jellemzők.³⁵ A folklorisztikai műfaj fogalmi tisztázására irányuló erőfeszítés,³⁶ a költészeti „alfaj”

²⁹ PETSCH, R.: Volksdichtung und volkstümliches Denken. Hessische Blätter für Volkskunde, II. (1903) 203. és kk. Újabban LÜTHI, M.: Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung. Bern—München (1961) L. Märchen und Sage c. fejezetet: 22—48.

³⁰ Vö. PEUCKERT, W.—E.: Handwörterbuch der Sage. Erste Lief. Aa—Ab címszavak. Göttingen, 1961. „achtergewicht” címszó: 83—84. hasáb.

³¹ PRÜTTING, H.: Zur geschichtlichen Volkssage. Erscheinungsform und psychologische Struktur der volkstümlichen Geschichtsüberlieferung untersucht an den Sagen der Pfalz. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1953. 22—23.

³² Tipikusnak vehetjük pl. az ördögös pásztorokról, kocsisokról, molnárokról és a tudós gyógyítókról szóló történetekben érvényesülő heroizáló, kiemelő tendenciát. Ilyen az ördögös kocsisok között a szatmári Köcsöniről keletkezett ciklus. L. FERENCZI I.: Az ördögös kocsis alakjának néhány kérdése. Ethn. LXVIII. (1957) 56—86.

³³ LÜTHI, M.: Volksmärchen und Volkssage, 22—48. *Uő.*: Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen. Bern, 1960^a. Dalp-Taschenbücher, 351. k.

³⁴ VOIGT V.: A néprajztudomány elméleti-terminológiai kérdései. Ethn. LXXVI. (1965) 484. Idézzük vonatkozó sorait: „Hiányzik egy korszerű műfajelmélet a folklorisztika területén, egyáltalán hiányzik a nem empirikus folklor esztétika, nincs pontosan meghatározva a folklorisztika helye a tágabb értelemben vett etnográfiai tudományok körében.”

³⁵ PUTYILOV, B. N.—SZOKOLOVA, V. K.: Osznovnue problemu szovjetszkoj folklorisztiki. Szovjetszkaja Etn. 1964. 4. sz. 25, 29.

³⁶ A nagyobb részt 1956—60 között, a műfajproblematika köréből publikált szovjet eredményekről jó áttekintést és elemzést nyújtott — ISTVÁNOVITS M.: A szovjet folklorisztika elmélete c. tanulmányában. L. MTA. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. XVIII. (1961) Főképpen: 301—303. Újabban többek között ANYIKIN, V. P.: Voznikovenije zsanrov v folklore (K opredeleniju ponjatija zsanra i evo priznakov). Russkij folklor, X. k. (Moszkva—Leningrad, 1966.) 28—42. A műfaj szerinte (29. l.): Az alkotások belső kompozicionális, strukturális szerkezetének olyan típusa, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik a társadalmi és életbeli funkció tartalmának megtestesülésével és visszaadásával.

pontos értelmezése, a műfajstruktúra változásának konstataciója, a sajátos stílus, az eszmei problematika és a művészi módszer műfajmeghatározó szerepének és jelentőségének fölmérése a monda meghatározásához is elengedhetetlen föltétel. Helyénvaló fölvetni a PUTYILOV által hangoztatott követelményt, hogy: „Érdeklőd-nünk kell ilyen kérdések iránt is: mikor és milyen műfajokban tárult fel az ember — mint történeti személy, mint „magán”-személy, mint karakter? Mikor tárult fel a folklór számára a lét, mint művészi ábrázolás tárgya? A természet, mint esztétikai átélés objektuma? Az emberi érzések világa (szerelem, féltékenység, gyűlölet, kötelesség fogalma)? És mi az, ami végképp nem tárult fel a folklór számára és fel sem tárulhatott?”³⁷ A monda-hagyománynak szinte mindegyik kérdéshez van köze, mert a téma, az alapindíték és a stílus hasonlóságát mutató egymás melletti ciklusokban nyomón követhetjük a természeti, a társadalmi és szubjektív élménykörök tükrözödését, de összefüggésében tekintve kitűnik, hogy sokszor elsikkad a lényeges események mondai földolgozása, s az is nyilvánvalóvá válik, az ábrázolásmód minősége a primitív mitikus-vallási eszmék és a megismerés magasabb fokozatait jelentő grádusok szerint ingadozik, vagyis a tartalom és forma összhangja szükségyszerű egyenetlenség kifejezője. Ha tehát az epikus költészetben az objektív valóság (események, hősök magatartása) jelenségeinek tipizálását tekintjük uralkodónak³⁸ és a kikerekített formákat vesszük mértéknek, akkor tulajdonképpen a viszonyításul szolgáló műfaj-ideát helyezük előtérbe. Szerintünk akkor közelítjük meg helyesen a monda ellentmondásos műfaji karakterének lényegét, ha számolunk a realitással, azzal, hogy a hagyományban jelen van a korai műveltségi szintről induló ábrázolásmód, amely csak kivételes esetekben emelkedett igazi epikus szintre, s többek között éppen a kezdetleges tudatformák tükröződése avatja a mondat speciális kutatási problémává. A műfajok korhoz kötött jellegéről³⁹ és műfajfejlődéséről a monda vajmi keveset árul el, a változás csupán abban konstatació, hogy a természet (kozmosz) mint téma inkább háttérbe szorult, s előtérbe lépett a nemzeti történeti és szociális valóság, valamint a pszichikai szituációk ábrázolása. A társadalom fejlődésével párhuzamosan jelentkező tipikus monda-figurák, tipikus helyzetek és a mitologikus alakok funkció- és formaváltozása, valamint a konfliktusokat jelző cselekedetek keresztény vallási megítélése, moralizáló színezete arról is árulkodik, hogy a történeti, társadalmi és egyéni közdelmek, ill. célok és törekvések a feudális rend feltételei szerint módosultak. Az epikum peremén elhelyezkedő monda mai átalakulását pedig az elbeszélések tartalmába vetett hit kritizálásában, egyes típusok háttérbe szorulásában és mitologikus alakok súlytalanodásában konstatació, hogy a monda nem tudatos költészeti („naturpoézis”) jellege és a belőle következő műfaji és formai relativitása ellenére sem mondhatunk le a jellemző epikai kritériumok meghatározásáról. A helyes kérdésföltevéshez az eddigieken túl utalnunk kell a poetikai felosztásra, s közöttük az epikára vonatkozó újabb irodalomtudományi megállapításokra, amelyek revízió tárgyává teszik a konvencionális fölfogást. Induljunk ki abból, hogy a népköltészetben éppen olyan ritkaság számba megy a tiszta

A monda nem tudatos költészeti („naturpoézis”) jellege és a belőle következő

műfaji és formai relativitása ellenére sem mondhatunk le a jellemző epikai kritériumok meghatározásáról. A helyes kérdésföltevéshez az eddigieken túl utalnunk kell a poetikai felosztásra, s közöttük az epikára vonatkozó újabb irodalomtudományi megállapításokra, amelyek revízió tárgyává teszik a konvencionális fölfogást. Induljunk ki abból, hogy a népköltészetben éppen olyan ritkaság számba megy a tiszta

³⁷ ISTVÁNOVITS (i. m. 295.) tolmácsolásában közlöm Putyilov kérdésfeltevéseit.

³⁸ Vö. GUSEV, V. E.: Theoretische Probleme der Folklore. In: Lëtopis — Instituta za Serbski Ludospyt: Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung, Rjad C (1959–60) Cisto 4. 47.

³⁹ L. NECSAEV, A. — RÜBAKOVA, N.: O nekotorih problemah folklorisztiki. (Po povedu sztatü V. Sz. Bahtina). Szovj. Etn. 1953. No. 3. 138.

elbeszélő forma, mint az irodalomban.⁴⁰ A népi elbeszélő hagyomány mai gyűjtőjének tapasztalata a múltra is vonatkoztatható. Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy tiszta műfajok korszakáról beszélni alaptalan. A költészeti műfajok létének tagadása,⁴¹ vagy az öncélú kategorizálás érdekét szolgáló mesterkelt műfaji sémák konstruálása⁴² a tudományos kutatás szempontjából egyformán hasztlan lenne. Az a helyes nézőpont, ha elfogadjuk a műfaj létezését, amelyet azonban nem tekinthetünk a materiától független absztrakciónak, éppen ezért a „műfaji” és a „történeti” vizsgálat elválaszthatatlanul összefügg.⁴³ Ha tehát a műfajok, ill. a „váfajok” hagyományos formasablonként viselkednek, az csakis a megújuló költészeti szükséglet eredményeképpen lehetséges. A műfajváltozás is lényegében egyazon folyamat kettős arculatának tükrözője: a művészet örök jelentkezésének és a változó történelemnek.⁴⁴ A három alapvető műfaj (líra, epika, dráma) kritériumait és azok válfajait tárgyaló elméleti fejtegetések újabb sorát Goethe és Schiller vitája nyitotta meg,⁴⁵ s többek között STAIGER problémafelvetésében összegeződtek. Annyiban módosítja az antik örökségen alapuló hármas műfaji fölosztást, hogy — a lényegében fiktív — tiszta formák követelménye helyett a líra-epika-dráma irányába mutató ideáról beszél, amely HUSSERL-nél „ideale Bedeutung”-ként szerepel. A tiszta műfaj lehetőségének föltételezése helyett csupán terminológiai célszerűségről lehet szó.⁴⁶ A műfajelméletből stílustipológiát alkot, s a műfaj megjelölések *stilisztikai alapfogalmak* révén nyernek értelmet.⁴⁷ A műfaj-stílusok így időfogalommal kapcsolatos (történeti) jelentést kapnak, s találó jellemzést nyújt — egyebek mellett — arról, ami az epikusra illik. Következtéseinek összefoglalásaként idézzük WEHRLI-t: „Az egyedi mű fölött rendezési elvek, stílus-sablonok, stílusegységek mutatkoznak: az egyedi mű ezekben és ezekből él. Ide tartoznak a műfajok és az alfajok is egészen a szabatosan meghatározott felépítés-típusokig. Ezeket semmiképpen sem lehet a priori fogalmaknak tekintve, mint „létezési formákat” felfogni, hanem csakis sajátosan, történeti helyzetükben, tehát a szilárd hagyomány és a kiszámíthatatlan eredet dialektikájából kiindulva, mialatt a típus és az egyed viszonya állandó visszatérő motívum.”⁴⁸ A hármas műfaj irányába mutató ideák Staiger-i koncepcióját az epika területén mutatkozó műfajformai egység problematikus volta látszik leginkább indokolni. A mondat illetőleg azonban szerfölött tanulságosak az epika ősfarmájáról keletkezett megállapítások is. A Homérosz-irodalom azt bizonyítja, hogy az epikai típus tiszta képviselője, az Iliász⁴⁹ rövid epikai formákból keletkezett műalkotás, ezért nem tekinthető igazi

⁴⁰ BAUSINGER, H.: *Lebendiges Erzählen. Studien über das Leben volkstümlichen Erzählgutes auf Grund von Untersuchungen im nordöstlichen Württemberg.* Inaugural-Diss. 1952. 92.

⁴¹ CROCE az egységes és oszthatatlan költészetről beszél, s elveti a műfajkülönbségeket. CROCE, B.: *Az esztétika alapelemei.* Budapest, 1917. 64—65.

⁴² RÖHRICH, L.: *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung.* Wiesbaden, 1956. 4—5.

⁴³ A folklorisztikában ismeretes érvelésre utal Istvánovits. L. ISTVÁNOVITS M.: *A szovjet folklorisztika,* 301.

⁴⁴ WEHRLI, M.: *Általános irodalomtudomány.* Studium könyvek 21. Budapest, 1960. 176.

⁴⁵ TOGGENBURGER, ERMATINGER, PETERSEN, CROCE, s mindenekelőtt PETSCH felfogásáról l. WEHRLI: *Az általános irodalomtudomány,* 95. és skk. — észrevételeit.

⁴⁶ STAIGER: *Grundbegriffe,* 7. és kk.

⁴⁷ L. WEHRLI összegezését: i. m. 98. A kiemelés Wehrlitől.

⁴⁸ WEHRLI: i. m. 101.

⁴⁹ MARÓT K.: *Homéros.* „A legrégebb és legjobb.” Budapest, 1948. Továbbá l. az ezt követő további munkáit a görög irodalom kezdete problémáiról. A külföldi kutatásokhoz vö. még WEHRLI idézett könyve 105. lapján olvashatókat.

ősformának. A romantika a mesében jelölte meg az eredeti természeti formát, de a PETSCH nyomdokain haladó LÜTHI stíluskritikai vizsgálata szerint a mese már fejlett műformának vehető.⁵⁰ Egyik korábbi tanulmányában⁵¹ elvetette a motívum műfaj-meghatározó jelentőségét, utóbb pedig a stílusjelleg alapján vonja meg a döntő különbséget a mese és a monda között. Úgy véljük, hogy LÜTHI mese-monda összehasonlításához, s a belőle levont következtetésekhez szó fér, mert e két műfajra testált vonások csak részben vonatkoztathatók az ismert hagyománykincsre. A mesék eredetéről vallott fölfogása, hogy ti. azok primitív személyeknek szánt alkotások, jelzi az irodalmi alapállásban leledző bökkenőt. Egyrészt figyelmen kívül hagyja az európai mesekincs jelentékeny részét, másrészt megfelelkezik a memorat és fabulat között mozgó minőségi elbeszélés-fokozatokról, amelyek a poétika művelőinek az epikára vonatkozó következtetéseit támogatják. A műfaji határok korántsem olyan élesek, mint ahogy ő látja, mert a népi epikumban messzemenő kölcsönhatás és összefüggés mutatkozik.

Sokszor utaltak már arra, hogy a természeti népeknél milyen nehéz pusztán formai kritériumok alapján különválasztani a mesét, mondát, a mítoszt és az egyszerű elbeszélést.⁵² A hazai folklorisztikai kutatás elsősorban a mély történeti összefüggéseket kereső, kiváló Homéros-kutató, MARÓT álláspontjára hivatkozhatik, aki a műfajok organikus differenciálatlansága mellett érvel, s az irodalomtörténet által emelt válaszfalak tarthatatlanságáról beszél.⁵³ Ő igazolásul az antik kor tudományos tekintélyére, Arisztotelészre utal vissza;⁵⁴ törekvése végső fokon logikus összefüggésben van a mindig egyező mértékben feltételezett közköltészet-koncepció megalapozásával. A sematikus kategóriák, s mindenekelőtt a költészetre erőszakolt normatív műfaji szabályok ellen protestáló fölfogás azonban csak annyiban konstruktív, amennyiben elősegíti a valóságban oly sokrétűen jelentkező válfajok mozgástörvényeinek megismerését. Az elbeszélés, közelebbről a népi epikum területén maradvá elsőrendű feladat a történelemben és a jelenben, a műfaji tendenciákat eredményező alkotások konkrét formáinak és tipikus vonásainak föltárása. Noha a kutatók egyetértenek abban, hogy a műfajok és a válfajok közötti határ mindenkor csak viszonylagos,⁵⁵ mert átfedés,⁵⁶ átmenet és kölcsönhatás,⁵⁷ egyszóval eleven

⁵⁰ LÜTHI, M.: Das europäische Volksmärchen... és Volksmärchen und Volkssage... c. kötetek vonatkozó eredményét.

⁵¹ LÜTHI, M.: Die Gabe im Märchen und in der Sage. Ein Beitrag zur Wesenerfassung und Wesenscheidung der beiden Formen. Bern. 1943.

⁵² MALINOWSKI, B. helyes felismerését igazolja egész sor kutató. Pl. BASCOM, W. R.: Four Functions of Folklore. In: Journal of American Folklore, 67. (1954) 336. — THOMPSON, ST.: Myth and Folklore. In: Journal of American Folklore, 68. (1955) 484—486. — SCHIER, K.: Zur Funktion, 371.

⁵³ MARÓT K.: Az eposz helye a hősi epikában. Budapest, 1964. 8. és skk., továbbá: 29. l. 56. sz. jegyzet.

⁵⁴ MARÓT K.: A görög irodalom kezdetei, 73—74. 76, 233. és skk.

⁵⁵ A francia romantika álláspontjáról ítélkező MERCIER a dramaturgiáról írott művében a kora irodalmát és színi törekvéseit kritizálva kifejti, hogy az élet sem nem egészen tragédia, sem nem egészen komédia. A szokványos sémák között mindkét műfaj számára egyformán lehet benne anyagot találni. Vö. COCCHIARA, G.: Az európai folklór története. Budapest, 1962. 241. A bizonytalanság okáról más oldalról szól CSICSEROV, V. I.: Russkoe narodnoe tvorcsesztvo. Moszkva, 1959. 277.

⁵⁶ DORSON, R. M.: Standards for Collecting and Publishing American Folktales. In: Journal of American Folklore, 70. (1957) 53—57.

⁵⁷ Vö. WAGNER, K.: Zu den Grundlagen und Formen des Stils der Volksdichtung und ihrer Nachbargebiete. In: Hessische Blätter für Volkskunde, XXX—XXXI. (1931—32) 199. — RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 51. — DÉGH L.: A népmese-kutatás új útjai. In: Néprajzi tanulmányok (Szerk.: ORTUTAY GY.) Budapest, 1949. 42—43.

mozgás érvényesül,⁵⁸ mégsem vitathatja senki az epikus műfaj létezését és válfajai (mítosz, mese, monda stb.) megkülönböztetésének szükségességét. A feladat lényege az, hogy az epikus idea irányában munkálkodó elbeszélési folyamatban föltárjuk a korok és népek szerinti különbséget,⁵⁹ amelyben a csoport vagy egy-egy tagja világgépi fölfogásából, invenciózusságából, formaalkotó készségéből, hagyománytisztetéből következő eltérés egyformán visszatükröződhet.⁶⁰

A műfaji karakter összetettsége miatt a mondaanyag tanulása számottevőbb, mint más epikus válfaj esetében, már csak azért is, mert a monda műfaji határait jelző konstans tényezők még erősebben elmosódnak.⁶¹ Helyesen mutat rá BETH összefoglaló cikkében a probléma bonyolítását előidéző ama mozzanatra is, hogy a mondának ugyanannál a népnél is sok fajtája lehet.⁶² A rugalmas műfaji megoldások érvényesülésének tipikus példája a prózai szövegben (mesében) megjelenő dalbetét, amely élénkíti az előadást és elősegíti a hatás fokozását.⁶³ Ugyanakkor az is gyakori jelenség, hogy a kötött formájú epikus alkotás (bylina, ballada) feloldódik prózai történetté,⁶⁴ de megeshet, hogy mondából formálnak dalt stb.⁶⁵ Primitívebb fokra vonatkozóan mindenképpen indokolatlan e folyamatot egyértelműen dekadens tendenciának tekinteni; s számos érv szól a korunkban megfigyelhető, Zersingung és Zersagen jelenség disztíngvált értékelése mellett is. Mindemellett az életforma, s vele összefüggésben a szemléletmód korunkban végbemenő gyors változása észrevehető műfaji eltolódást eredményez, amely meghatározott időegységre és közösségre szorítkozással jól nyomon követhető lehet, mégpedig egyrészt a különböző epikus válfajok mennyiségi viszonyának alakulása révén,⁶⁶ másrészt — a monda alakulása szempontjából különösen fontos — a szociális normák érvényesülését közvetve vagy közvetlenül elősegítő hiedelmek funkciósorvadásából következő „epikus érték” növekedése folytán.⁶⁷ Az átalakulás meggyorsulásával és a folklorizáció feltételeinek gyöngülésé-

⁵⁸ CAUDWELL: Illúzió, 52—53.

⁵⁹ RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 40. és 51.

⁶⁰ ORTUTAY GY.: Fedics Mihály mesél. UMNGY I. Budapest, 1940. 384. — RANKE, K.: Einfache Formen. In: Internationaler Kongress... Berlin, 1961. 10.

⁶¹ RÖHRICH: Märchen und Wirklichkeit, 9—11.

⁶² BETH, K.: Sage címszó. In: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (Szerk.: HOFFMANN-KRAYER E.—BÄCHTOLD-STÄUBLI H.), VII. k. Berlin u. Leipzig, 1935/36. 871—872.

⁶³ Példák: LOSCHDORFER A.: Dalbetétes népmesék. Ethn. XLVIII. (1937) 346—361. — VALÁDI E.: Egy dalbetétes mese változatai. In: Tudományos diákköri dolgozatok II/a. füzet. Budapest, 1955. (rotapr. nyomás) 243—255.

⁶⁴ BYLINA vonatkozásában I. KORÓMPAY B.: Észak bylinái. Ethn. LXIV. (1953) 231. és kk. *Ballada* mesévé alakulásáról és annak sajátos törvényszerűségeiről ORTUTAY GY.: Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez c. közleménye tájékoztat. Ethn. XLIX. (1938) 373—380.

⁶⁵ SUITS, H.: Volksballaden... In: Fabula, 5. k. (1962) 72—89.

⁶⁶ Az ilyen értelmű műfajjelölődás vizsgálatához vö. KÁTONA I.: A népi epika újkori átalakulása egy társadalmi csoport körében. A magyar kubikusok költészete. In: MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közl., XIX. (1962) 187, 189. és skk. Az életmódváltozás új műfaji formák létrehozását is elősegítheti. L. idevon.: SCHIER, K.: Zur Funktion, 377.

⁶⁷ L. HONKO, L.: Geisterglaube in Ingermanland. FF Communications N:o 185. Helsinki, 1962. 135. A racionalizálódó szemlélet következményeként adódó hiedelem → monda alakulásfolyamat veti föl azt az igényt, hogy a súlyavesztett hitvilági képzeteket a költészet vizsgálati területéhez kellene sorolni. Így vélekedik GRANLUND, J.: Der gegenwärtige Stand der schwedischen Volkskunde. In: Schwedische Volkskunde. Quellen. Forschung. Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1. Juni 1961. Uppsala, 1961. 44. Nálunk a „babonás történet”-ben rejlő epikai érték felismerésében jelentkezett ez a gondolat. ORTUTAY GY.: Fedics Mihály mesél, a 14. sz. meséhez fűzött jegyzetében: 400. l.

vel aránytalanul megszorodik a 'töredékek' száma, többek között ezért is kell vállalnia a mondagyűjtőknek a fragmentumok regisztrálásának fáradtságos munkáját.⁶⁸ A népi epikum alakulásának, tartalmi és formai bővülésének, ill. kopásának folyamata ellentétes irányú tendenciák kifejezője, mindenesetre a pesszimiztikus folklór szemlélettel szemben az érvek sorát adja kezünkbe, amint ezt a műfaji sémák, ill. a „tisza formá”-k fixa ideájától szabadulni tudó, a tapasztalati valóságra alapozó gyűjtő közleményeiből kiolvashatjuk. Hivatkozhatunk munkás-közösségek,⁶⁹ agrárproletárok⁷⁰ és más paraszti csoportok⁷¹ anyagára, s noha az elbeszélések értékelésénél az esztétikai szempontokat nem mellőzhetjük, mégis éppen a különböző minőségű formavariációk adhatnak biztonságot a gyűjtőnek és a publikálónak a szelekcióhoz, ugyanakkor rendkívül hasznos adalékokat nyújtanak a műfaji formák törvényszerűségeinek és a népi epikum megismeréséhez. Az archaikus (tradicionális) formák csökkenésének realitása,⁷² a tréfák és viccek stb. jelentőségének növekedése⁷³ arra ösztönzi a kutatót, hogy az új formák iránt nagyobb figyelemmel legyen,⁷⁴ arra, hogy óvakodjon a mese-monda-anekdóta triász érték- és mértékhatározó szerepének eltúlozásától, mert hozzá kell szoknia a mában keletkező elbeszélés típusokhoz,⁷⁵ a minél szélesebb skálán történő gyűjtési gyakorlathoz:⁷⁶ a népi epikum ugyanis a közösségben sokoldalú összefüggést mutat.⁷⁷ Már IPOLYI szorgalmazta — természetesen inkább a mitológiai anyag teljességének megismerése céljából — a komplex jellegű gyűjtés szükségességét,⁷⁸ s abból, hogy elfogadjuk az epikum egészét látni törekvő KÁLMÁNY nézőpontját,⁷⁹ logikusan következik a minél teljesebb anyaggyűjtés megvalósítására való igény.⁸⁰

⁶⁸ Csupán a kiváló mondagyűjtő SCHMIDT, F.—W.: *Die Volkssage als Kunstwerk. Eine Untersuchung über Formgesetze der Volkssage.* c. tanulmánya megállapításaira hivatkozunk. L. I. közl. in: *Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 7. évf. (1929) 133. és skk. Ezt valóstították meg a széles körű szabolcs-szatmári történeti mondagyűjtésükben FERENCZI I. és MOLNÁR M. Eredménye a Fordulj kedves lovam... Kuruc és Rákóczi vonatkozású néphagyományok Szabolcs-Szatmár megyében c. kötetében (kézirat). Az alpanyagban sokezer töredékforma található.

⁶⁹ PL. DÖMÖTÖR T.: A Salgótarján környéki bányász-közösség néprajzához. *Ethn.* LXV. (1954) 1. 153—167. lapokon közölt elbeszéléseket. — NAGY D.: Adatok a Csongrád megyei munkásfolklórhoz. *Ethn.* LXV. (1954) 129—132. lapokon közreadott elbeszéléseket. Újabbán *Uő.*: Az izsófalvi „ördögös bányász”. (Adatok a folklorizáció kérdéséhez.) A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, III. Miskolc, 1963. 137—149.

⁷⁰ BAKOS J.: Adatok a bodrogi agrárproletár-mozgalom folklórához. *Ethn.* LXI. (1950) 90—95.

⁷¹ PL. CSESZKÓ M. (feljegyzése): Mese Áttila királyról. *Ethn.* XLIV. (1933) 79—83. — GYÖRFFY I. (feljegyzése): A csodaharmit. *Ethn.* XXXVI. (1925) 180—182.

⁷² SIROVÁTKA, O.: Der gegenwärtige Stand der tschechischen Volkserzählung. In: *Internationaler Kongress...* Berlin, 1961. 470—471.

⁷³ KATONA I.: A népi epika újkori, 187—230.

⁷⁴ BAUSINGER, H.: *Lebendiges*, 4—5. és 10—11.

⁷⁵ Példát nyújtott erre BAUSINGER H. *Lebendiges...* c. disszertációja.

⁷⁶ Magunk korábban többször is hangsúlyoztuk e követelményt. Újabbán hangot adott ennek S. DOBOS I.: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről c. tanulmányában. *Ethn.* LXXXVI. (1965) 215.

⁷⁷ PL. K. SZIRMAI FÓRIS M.: Felsőtisza népmesék. (Sajtó alá rendezte Kovács Á.) Debrecen, 1956. — BALASSA I.: Karcasai mondák. Budapest, 1963. Előszó: 6. RUBIERI, az olasz folklórkutatás egyik kiváló úttörője már a múlt században többször kiemelte bizonyos népi alkotások művészi elégtelenségét. De azokban is társadalmi, lélektani és történelmi dokumentumokat lát. Vö. COCCARA: Az európai, 333.

⁷⁸ IPOLYI A.: *Magyar Mythologia.* I. k. Budapest, 1929³. 5, 7.

⁷⁹ ORTUTAY GY.: *Írók, népek, századok.* Budapest, 1960. 284—5.

⁸⁰ MEISEN, K.: *Stoffsammlung, Problematik und Methoden der Volkskunde.* In: *Rheinisches Jb. f. Volkskunde*, I. évf. (1950) 7—11.

Az így felfogott kutatás kiküszöböli a rosszul értelmezett, a formai kvantitás szerint történő minősítést, a motívum-centrikus mondafelfogást, ugyanakkor lehetővé teszi az epikus szükségletből fakadó ciklus-képződés és ciklus-fölbomlás, az elbeszélés regenerálódása és redukciója ellentétes irányú tendenciáinak megértését. Ezáltal elkerülhetővé válik az a téves következtetés, hogy a monda a mindig változatlan legkisebb elbeszélés-egység,⁸¹ avagy hogy elképzelhető a mondából kvantitatív növekedéssel keletkező magasabb rendű alkotás.⁸² Az összefüggés lényege a mindegyik epikus produktumban jelentkező közös alap, a *meg történt esemény előadása*,⁸³ s ennek a közös fundamentumnak az eszmei törekvés, a pszichikai indíték és a formaalkotó készség szerinti kifejezése, amely a válfajok összetartozását és különállását, valamint az elbeszélések egyediségét és ciklusba tartozását eredményezi. A folklorista analízis tárgyává teheti a népmesét vagy a népmondát, a közösségi funkciót betöltő epikumban azonban jogosulatlan az eszmei-tartalmi és formai (stílus) hagyománytól függetlenül megvalósuló alkotásokról, egymástól határozottan elkülönülő válfajokról beszélni. Következésképpen problematikus lesz a fiktív műfaji konstrukciók szorgalmazása, de helyénvaló a differenciálódást előidéző epikus magatartás típusainak mélyreható tanulmányozása. Az összefüggő és mozgásban levő epikum egyrészt jól rendszerezhető típusokból, másrészt a világos karaktert nélkülöző elbeszélésekből alakult szisztéma. Az utóbbiak éppen a monda fogalmkörébe tartozók, így pl. a 'történeti monda', 'hiedelem-monda', 'igaz történet', 'visszaemlékezés', 'memorat', 'fabulat', 'fiktion' stb., amelyek szemben a mese formai (stílus) autonómiájával, erős függőséget mutatnak a történeti, társadalmi, mitológikus, pszichikai, etnikai és individuális faktoroktól. Ezekből következik a monda kutatási módszertanának összetettsége, meghatározásának számos nehézsége is.

⁸¹ Pl. SOLYMOSSY S.: A népmese és tudomány. Budapest, 1938. 31.

⁸² Az epikus magatartás mesében, mondában stb. jelentkező formái nem cserélődhetnek fel, mert létrejöttükben sohasem csupán az elbeszélő-kezdő játszott szerepet, hanem az előadó és a hallgatóság sorsát meghatározó valóság is készítette azokat.

⁸³ HONTI írja az epikus elemekről: „Bármilyen funkciót töltsenek is be ezek az elemek és a belőlük alakult egységek, az elbeszélés, az esemény képében jelennek meg.” HONTI J.: Válogatott tanulmányok, 166.

DER PLATZ DER VOLKSSAGE IN DER EPISCHEN VOLKSÜBERLIEFERUNG

Von

J. FERENCZI

Der Verfasser versuchte im X. Jg. der Zeitschrift „Volkskunde und Sprachwissenschaft“ (Szeged, 1966. 5—18) die kunstartigen und terminologischen Probleme der Volkssage zu summieren. Die hier angeführte Studie, die nach dem Platz der Volkssage in der herkömmlichen völkischen Epik forscht, schliesst sich den dort vorgelegten Konklusionen an.

Der Verfasser geht davon aus, dass die Erzählungen, die in die Kategorie der Volkssage einzu-reihen sind, Angaben zur Erkennung der epischen Vorformen darbieten und zur Klärung der Zusammenhänge bzw. Verschiedenheiten der Kunstarten der völkischen Epik verhelfen. Sie darbietende Probleme: Für die Volkssage ist die Mannigfaltigkeit des Inhalts und die Instabilität der Form bezeichnend. Der Erzähler neigt zur Subjektivität, andererseits offenbart sich in der Volkssage die Typisierung der Geschännisse und psychischen Situationen. Das sind die konstanten epischen Faktoren. Es ist zu beachten, dass es im allgemeinen nicht berechtigt ist, von „reinen Kunstformen“ zu sprechen. Viel richtiger ist es, wenn wir auch bezüglich der Volkssage den Wert der Erzählungen im Verhältnis zu einem Idealtyp beurteilen. Die einzelnen Werke erreichen nach dem Grad der Typisierung und den zur Geltung kommenden dichterischen Elementen die ideale Qualität. Selbst der ideale Typ bietet nicht mehr, als die personifizierende-mythisierende Darstellung der Wirklichkeit. Dieser determinierende Faktor reicht Möglichkeit dazu, dem inhaltliche Vielschichtigkeit und hochgradige formelle Ungleichheit aufweisenden Sagenstoff seinem Gewicht und Wert nach den richtigen Platz in Epischen einzuräumen. Auch vermögen wir zu bestimmen, welchen Einfluss das wechselhafte Verhältnis zur Wirklichkeit auf den Inhalt und die Form der Volkssage ausübt. Es kann z. B. die poetische Färbung (epische Orientation) in den Vordergrund treten oder es vermag auch die Verkürzung der Erzählung (Tendenz zur Reduktion) einzutreffen.